

Kecskés Pál:

A SZELLEM MINT AKARAT

1. Minden lény iparkodik magát fenntartani. Minden lény igenli a létet, létevel valami pozitívumot, állítást fejez ki, szembehelyezkedik a nemléttel, a semmivel. Minden lény létét megszilárdítani törekszik, ellenáll annak, ami léte fenntartásában, tevékenységei kifejtésében veszélyezteti. A szervetlen világban az egymással rokon elemek egymással egyesülni törekednek, az élettelen test is ellenállást tanúsít a külső hatással szemben. Az értelemnélküli élőlények, a növények és állatok, bár nem képesek tudatosan célokat felfogni, mégis célszerű, a létük fenntartását szolgáló tendenciát, törekvést árulnak el. A lényeknek ösztönösen célratoró tevékenységét a régi filozófia «appetitus naturalisának, a természetükbe oltott vágynak, törekvésnek nevezte. Ennek a törekvésnek a módját jól jellemzi Szent Tamás, midőn az értelmetlen lényekről azt mondja, hogy inkább hajtatnak a cselekvésre, mint cselekszenek («aguntur magis quam agunt» G. Gent. III. c. 111.), a beléjük oltott törvényszerűségnek vakon engedelmessé válnak, az ösztön tudattalan követése, az ösztön biztossága létfenntartó elemük.

Már az értelmetlen lényeknél is változik a törekvés jellege *a tudatosság foka* szerint. Az állatban már van bizonyos tudatosság, tevékenységében a célhoz vezető eszközök alkalma-

zásának képességét árulja el. De az állati tudat még az érzéki léthez tapad, a közvetlen érzéki benyomás tartja fogva, nem képes a tárgyak fölé emelkedni, velük szemben állást foglalni, azokat összemérni, új lehetőségeket meglátni, ezért nem képes igazi haladásra.

Az alacsonyabb életformáktól lényegesen különböző, azokból le nem vezethető sajátosságát mutat az *emberi törekvés*. Minthogy az ember két világnak, a természeti és a szellemi világnak találkozási pontja, célratörő tevékenységében is megnyilvánulnak e két világ sajátos tulajdonságai. Mint érzéki lénynek, az embernek is van ösztöne és ösztönös törekvése. Amit az érzékek mint kellemest, hasznost, a természetnek megfelelőt fognak fel, azután ösztönszerűen törekszik, az ellenkező benyomással szemben ösztönszerűen ellenálló magatartást tanúsít. Az ember tehát, mint a természeti lények általában, rendelkezik az érzéki törekvés képességével, mely az érzéki benyomásokra ösztönszerűen reagál, természeti szükségképeniséggel tevékeny, nem szabad. Az érzéki törekvés az ösztönszerűség nyomása alól csak annyiban szabadul, amennyiben a szellemi törekvőképesség irányítása alá kerül. Ennek a lehetőségével az embernél már az érzéki törekvés is lényegesen magasabbfokú, mint az állatnál.

Minthogy az ember öntudatos, értelmes lény, törekvése, cselekvése sem reked meg az ösztön, a szükségképeniség síkján, hanem az értelem szellemi természetének megfelelően rendelkezik egy azzal korrelatív, magasabbfokú, az érzéki törekvéstől lényegesen különböző, mert szellemi képességgel s ez az *akarat*.

Az akarat sajátos természetének megfelelő tevékenységi irány a jó. Természeténél fogva az akarat nem lehet a jóval mint olyannal szemben közömbös, hanem bizonyos önkéntelenséggel, belső törvényszerűséggel fordul felé. Az akarat elemi tevékenysége a *szereket*, melynek mindig valami jó, valami érték a tárgya. De a valóságos életben nem a jó általában, hanem a jó, az érték bizonyos konkrét formában kerül az akarat elé. Az akarat, mint bizonyos konkrét jóra irányuló képesség, tevékenységében nem áll kényszer hatása alatt. A kényszertől való mentesség a *szabadság*.

Az akarat oldaláról a szellemi létet csak a szabadság vonalán közelíthetjük meg. Nem szabad azért sajnálnunk a fáradságot, hogy a szabadság mivoltát gondosan megállapítsuk.

2. Szabadságról a szó teljes értelmében csak ott beszélünk, hol van *választás* lehetősége, erre pedig csak a szellemi tudat képes. A szabadság nemcsak a külső, a fizikai kényszerítés távollétet, hanem a belső (ismeret hiánya, ösztön, inger) készítői, a kényszerűségtől való mentességet is jelenti. Ebben az értelemben állítjuk az akarat szabadságát. Az akaratot, illetve annak hordozóját az emberi személyt nem hajtja valami ösztönös erő, cselekszik, «agit», a szó teljes értelmében, önállóan, közvetlen önmaga által, a saját énjé latbavetésével. Az akarat szabadsága tehát a kényszermentes elhatározás képessége. Ez vonatkozhatik a cselekvésre, vagy nem-cselekvésre, továbbá a különböző lehetőségek, illetve az egymást kizáró tárgyak közti választásra. „Az akarat-szabadság lényege tehát abban áll, hogy az

ember se a cselekvésre általában, se bizonyos "tárgyra irányuló cselekvésre nincs kényszerítve.

Nem jelenti ez azonban azt, hogy az akarat teljesen közömbös az eléje kerülő tárgyakkal szemben, hogy azok semmiféle indító, ösztönző hatással nincsenek rá. Indító hatás nélkül az akarat egyáltalában nem lendülne cselekvésbe. Sokszor spontán módon enged a tárgy vonzásának. Az akarat-szabadság nem jelenti azt, hogy minden cselekvésünk szabad; nagyon sok esetben ingadozás és válogatás nélkül megállapítható a tárgy alkalmassága valamely vágy kielégítésére. De mihielyt a tárgy különböző szempontból minősíthető, az akarat szabadon dönt. S éppen ilyen esetekben nyilvánul meg a szabadság sajátos mivolta.

Az akarat tárgyhöz csak az értelem közvetítésével juthat. Az akarat nem befogadó képesség, mint az értelem, hanem kifelé törő, expanzív lelkierő. Tevékenységének előfeltétele a tárgy, melyet az értelem fog fel és állít elébe. A cselekvés mellé rendelt, érzelmi hatásoktól könnyen befolyásolható «gyakorlati» értelem a tárgyakat jóknak vagy rosszaknak, az emberi természet számára megfelelőeknek, vagy meg nem felelőknek, értékeseknek vagy értékhiányban lévőknek minősíti. E minősítés alapján a tárgy az akaratra pozitív vagy negatív értelemben *a motívum*, az indíték jellegét nyeri. A gyakorlati értelem szolgáltatja motívum révén a tárgy kívánatosságával, értékességével, vagy ellenkező tulajdonságaival hat az akaratra. Az akarat szabadsága abban nyilvánul, hogy az indíték nem hozza létre a hatást époly szükségképeniséggel, mint amilyen szükségképen váltja

ki a tevékenységet a tisztán érzéki, ösztönös természetből a tárgyi benyomás.

Szellemi lénynél a tevékenység aktualizálását megelőzi egy oly mozzanat, ami a nem szellemi lénynél hiányzik: *a megfontolás*, a latolgatás. A megfontolás a szellemi megismerés velejárója és pedig az emberi szellemi megismerése. Ha az értelem képes lenne az akarat elé oly tárgyat állítani, mely teljesen kielégítené természetes törekvéset, a boldogság vágyát, ily tárggyal szemben megszűnne az akarat-szabadság. Természetével ellentétes lenne, ha nem akarná a hiány nélküli jót, a tökéletes értéket. Azonban az értelem a földi létben, a végesség határai közt nem juthat oly tárgy ismeretéhez, mely az abszolút érték jegyeit hordozná. Istent, a legfőbb jót sem képes közvetlenül felfogni, hanem csak hatásaiból következtet lényére. Amellett végessége miatt az értelem nem tud egy tárgyat összes tulajdonságaiban és vonatkozásaiban áttekinteni. Ezért minden tárgyon talál értékessége mellett értéktelenséget is. További nehézsége az értékelésnek az emberi természet bonyolult összetétele, sokszor ellentétes igényei.

Megfontolásra, különböző motívumok értelmének a felfogására, egymáshoz és az ember szükségleteihez való vonatkoztatására csak szellemi megismerő erő képes. Ezért a szabadság valóban az észben, gyökérfizika mint Szent Tamás mepirápítja («totius libertatis radix est in ratione constituta». De veritate, q. 24. a. 2.). Az elhatározás annál szabadabb, mennél világosabban tárja fel az értelem a motívumokat..

Maga az *elhatározás*, a döntés pedig abban áll, hogy az akarat a különböző motívumok

közül az egyikhez hozzájárul a többi kizárásával. Az akarati állásfoglalás így két, egymástól megkülönböztetendő mozzanat egységéből tevődik össze, az indítékból és az akarat elhatározásából. Mindkettő oka a cselekvésnek, az indíték mint cél-ok, az akarat mint létesítő-ok. Az elhatározás a döntő-ok, de a motívum is mint rész-ok befolyik a cselekvésbe.

Ezzel a magyarázattal kizárjuk a szabadságot tagadó, az akarat szükségképi meghatározottságát valló elméletnek, a determinizmusnak készen álló ellenvetését, mely a szabadságot azért tagadja, mert lehetetlennek tartja, hogy az akarat indíték, «ok nélkül» cselekedjék. Az akarat nem cselekszik indíték nélkül, de cselekvésében nem determinálja egy bizonyos indíték, hanem szabadon választja azt, szabadon járul hozzá.

Persze a deterministák ép a szabad hozzájárulást vonják kétségbe. Döntő érvüknek tekintik, hogy mindig a legerősebb indíték győz. Ám ez az érvelés voltaképpen körben forgó okoskodáson alapul: az ember mindig a legerősebb motívumot választja s az a legerősebb motívum, amelyet választ. Az bizonyos, hogy mindig a legerősebb motívum győz. De a motívum «erőségének» kétféle értelme van. Az egyik, amelyet az akaratra természetszerűen gyakorol, a másik, amelyet az akarat választása alapján kap. Ez utóbbi tehát a mi értékelésünkéből származik, *ebből* a szempontból igaz, hogy mindig a legerősebb motívum győz. De, hogy ez nem esik össze a természetszerű törekvésnek megfelelő motívummal, kitűnik oly esetekben, midőn a választás oly dologra esik, mely csak bizonyos

vonatkozásban jó, vagy pedig az össztermészet szempontjából kisebb jó az elutasított jóval szemben. Abban, hogy az ember képes az objektíve rosszat, a bűnt is választani, tragikus realitásában mutatkozik a választás szabadsága.

Nem lehet az akarat-szabadságot az *okság elvére* hivatkozással illogikusnak feltüntetni. A múlt század természettudományi műveltsége az okság fogalmának megszükitésével s e megszükitett fogalom egyetemesítésével látszólag könnyű szerrel, tényleg azonban teljesen eredménytelenül próbálta a szabadság lehetőségét cáfolni. Ez az oksági elv a fizikai folyamatokra érvényes okságot akarja egyetemesíteni, tehát az emberi cselekedetre is kiterjeszti.

Hogy azonban az *így* fogalmazott oksági elv alapján nem lehet az *akarati* okságot megdönteni, következik a létrétegek sajátos törvényszerűségéből. A mechanikus oksági elv egyetemesítése megtörik azon a tényen, hogy nem követ minden folyamat a fizikai folyamattal azonos törvényszerűséget. Mihelyt elhagyjuk a fizikai világot és áttérünk az élők világába, mennél feljebb haladunk ezen a vonalon, annál hiányosabbnak mutatkozik a mechanikus okság kizárólagos alkalmazása. Reáhagyatkozva a jelenségek tekintélyes része kisiklik a megfigyelés alól, értelmetlenné válik. Az élők világában az élőlény sajátos tevékenységeit a fizikai törvények nem határozzák meg kizárólag egyértelműleg, itt már a hatás módosulásával is számolni kell és pedig annál inkább, mennél magasabb fokon álló létezőről van szó.

Az emberi lelki életnek pedig egyenest az eltorzítására vezet a jelenségeknek atomszerű

elemekre bontásával s azok mechanikus okok hatásával próbálkozó magyarázat. A lelki élet jellegzetes alaptüneménye a közvetlenül átélt *öntevékenység*, mely a külső mozgás-átviteltől lényegesen különböző történés, a folyamatoknak előre ki nem számítható hatásokban jelentkező célirányulása. A lelki életre alapvető spontaneitás, öntevékenység lehetetlenné teszi a hatásnak egy adekvát előzményből való mennyiségi magyarázatát, a természettudományi törvényekkel egyértelmű «törvények» felállítását. Itt csak tágabb értelemben vett törvényekről, szabályszerűségről, tipikus történeti formákról lehet szó.

Ha a valóság talaján maradunk s nem eleve felvett szempontokat erőszakolunk bele a tényékbe, el kell ismernünk, hogy az öntudatos lelki életben igenis az okságnak egy sajátos faja érvényesül, mely a fizikai okságtól lényegesen különböző: a *szellemi* vagy *szabad* okság. Ez az okság fedí az igazi, mesterségesen meg nem szűkített oksági elv fogalmát, mely szerint mindennek, ami létrejön, elégséges okának kell lennie. Ez az elv csak azt kívánja, hogy az ok legyen elégséges a hatás létrehozására, tehát kizárja, hogy az ok létfokilag alacsonyabb legyen az okozatnál, de nem követeli meg, hogy az ok egyenlő legyen az okozattal, sem pedig, hogy az ok mindig és szükségkép hasson. Az akarati aktusnak létesítő oka az akarat, de nem a kényszer, hanem a saját önelhatározása alapján létesítő oka.

Ezt az értelmezést az emberi léleknek a fizikai világgal, elsősorban a saját testével való érintkezésének, illetve létegyiségének a ténye

sem húzza keresztül. Az emberi akaratnak a fizikai világra ható ereje nem változtatja meg a fizikai folyamatok általános törvényeit, de azoknak, korlátolt mértékben bár, képes új irányt adni. A szabad akarat tehát nem mond ellen az energia megmaradása elvének, mely azonban csak a természeti erőkre érvényes. Az ember irányító akaratú beavatkozása nem jelenti az energiamennyiség megváltoztatását, hanem az energiáknak a mennyiségi keretek közt történő átalakulását, irányítását.

A mechanizmus meghamisítja a valóságot. Az emberi lelki életet csak úgy képes szükségképpen felülmúlni, hogy a tudat elemi tényét, az ént, illetve annak aktivitását egyszerűen kikapcsolja. Már pedig az «én»-tudat, élményeink hozzánk tartozása, magunkra vonatkoztatása tudatunk elemi ténye. Az értelmi megismerőképességgel együttjáró öntudatot még fokozottabban éli át az ember az akaratú aktusban. Szemben a lelki élet mechanikus magyarázatával, az elfogulatlan lélektani vizsgálat az akaratú folyamat leglényegesebb vonását az én aktivitásában, öntevékenysége átélésében, önmaga érvényesítése tényében állapítja meg (Ach, Lindworsky).

Az öntudatból a szabadságra vonható bizonyíték nem azon dől el, hogy vajjon a választási, aktusban közvetlenül, szemléletszerűen átéljük-e az akaratú tény szabadságát, amit sokan a megfigyelésre hivatkozva állítanak, hanem azon az általánosan tapasztalható tényen, hogy meg tudjuk különböztetni azokat a cselekedeteinket, amelyekben másképp nem cselekedhettünk vagy nem cselekedhettünk, azoktól, ame-

lyekben az ellenkező lehetőség fennáll. Cselekedet előtt gyakran sokáig fontolgatunk, mérlegeljük a motívumokat, a célhoz alkalmas eszközöket, esetleg a döntést elhalasztjuk. Állásfoglalás után, cselekvés közben az a tudat kíséri, hogy másképp is cselekedhetnénk és ez a tudat mint emlékezet megmarad a cselekvés után is. Ha valamelyik cselekedetünket nem is kíséri erősebb tudati reflexió, visszaemlékezve arra, hogy hasonló körülmények közt különbözőképpen döntöttünk, jogosan következtethetünk arra, hogy az adott esetben szabadon választottunk. A szabadság élménye nem csupán a lelki folyamatok zavartalan menetét bizonyítja, mint a deterministák állítják, mert akkor ösztönös, mechanikus cselekedeteinket tekintenénk a legszabadabbaknak; ellenkezőleg, ép a választás nehézségeiben, a motívumokkal való küzdés közben, melyet csak énünk állásfoglalása dönthet el, éljük át legközvetlenebbül a szabadságtudatot.

Csak az aKarat szabadsága mellett érthetjük meg az *erkölcsi élet* tényeit: az erkölcsi értékelést, a kötelesség és felelősség tudatát, az érdem és az érdemtelenség megállapítását. Mindezt a deterministák eredménytelenül iparkodnak a maguk szempontja szerint magyarázni. Ez a magyarázat teljesen félremagyarázza, elferdíti az erkölcsi világot. Vagy tagadja az erkölcsi életnek a fizikai világtól való különbségét, vagy pedig az erkölcsöt a társadalmi akarattal azonosítja. Azonban az erkölcsi ítélet nemcsak konstatálása egy ténynek a természeti hasznosság szempontjából, mert hiszen a természet ily szempontú szemléleténél nem dicsé-

rünk és kárhoztatunk, nem teszünk senkit felelőssé. S az erkölcs nem azonos minden további nélkül a társadalmilag haszonnal, bár az erkölcsi érték általában a társadalomnak is hasznára válik, de belső értékénél fogva, nem pedig a társadalmi akarat alapján mely viszonylagossága mellett maga is magasabb erkölcsi értéket tételez fel. Ezt tagadva azt a lehetetlenséget kellene állítanunk, hogy a megromlott köz-erkölcsiség az erkölcsi magatartás helyes és kötelező szabálya. Az erkölcsnek a természeti vagy a társadalmi miliőhöz kötésével megsemmisítjük az erkölcs alanyát, a személyt.

Az erkölcs nem magyarázható sem a természeti, sem a társadalmi hasznosságból, az erkölcs nem haszon-érték, nem eszköz más célok számára, hanem öncél és pedig a legmagasabb értékű öncél, a végső cél. Az erkölcsi célok és eszmék a lét transzcendens síkjából sugároznak az ember lelkébe, tudatára ébresztik, hogy oly lény, melynek maga fölé kell kerekednie, melynek életpályája a végtelen tökéletesedés felé ível. Oly pálya ez, mely csak szellemi erővel, tisztánlátással, jó és erős akaráttal járható meg. Az erkölcsi törvényt úgy ismerjük meg, mint természetünk törvényét, mely összhangban áll az élet vágyával és törekvésével, de amelyet egyszersmind egy magasabb értelem és akarat oltott belénk. S azért, ha a törvénynek nem engedelmessé válunk, nemcsak azért érezzük magunkat boldogtalanoknak, mert magunkhoz következetlenek lettünk, hanem, mert vétkezünk az örök, szent akarat ellen. Az erkölcsi jószág kérdésében egész énünkkel érdekelve vagyunk, számunkra az élet igazi megvalósu-

lása, hogy erkölcsi eszményeinket tettekre vált-
suk, hogy a jóság, a tökéletesség életünk belső,
immanens törvényévé legyen.

3. Foglaljuk össze a kérdés tisztázásához
szükséges eddigi fejtegetéseinket. Milyenek
mutatkozik a szellem, a szellemi lény az akarat
oldaláról?

Látjuk, hogy a szellemnek mint akaratnak
alapvető tulajdonsága a *szabadság*, az önelhatá-
rozás, a kényszermentes cselekvés képessége.
S ebben a tulajdonságban *lényeges*, áthidalha-
talan különbséget találunk az ember és az
értelmetlen lények világa közt, mely a létezés
rendjében lényeges rangkülönbséget jelez.

Minden lény egy-egy egyed, más lénytől
elhatárolt, magába zárt, belsőleg egységes, ön-
magában fennálló valóság. De az önállóságnak,
az önmagában állásnak hasonlíthatatlanul ma-
gasabb fokával rendelkezik az ember, mint a
merően természeti lények. Az önállóságnak, az
egyediségnek ezt a magasabb fokát fejezzük ki
a *személy* fogalmával, mellyel közelebbről meg-
határozzuk a *szellemi* lény mivoltát. A személy,
a szellemi egyed, ellentéte a *dolog*-nak, az értel-
metlen, önmagával rendelkezni nem képes, esz-
közként használható lénynek.

A személyesség gyökerei a szellemi képessé-
gek, az *értelem* és az *akarat*. Az értelem részéről
a személy-volt megnyilvánul az öntudat tényé-
ben, önmagunk reflektáló megismerésében,
énünknek a felfogásában, az énnel való nem-
éntől való megkülönböztetésében, a tárgyi
világnak a pszichikai, tudati lét formájában
való meghódításában. Az értelmi aktusban
nyilvánuló spontaneitásnak, öntevékenységnek

korrelatívuma, megfelelője az a fokozott *aktivitás* és pedig a tudatos énünkől kiinduló szabad aktivitás, ami az akarat alapvonása. Az ösztön én-telen, természetből fakadó törekvésével szemben az akarás az «én» tudatos állítása, személyi, önelhatározó, *szellemi* magatartás. A gondolkodás az elmélyedésnek, a szemlélődésnek a tevékenysége, az akarat pedig kifelé törő mozgás, az «élni-akarás» lendülete. Az akarat oldaláról fokozottan domborodik ki a szellemi lényre jellemző önmagabírási. Az értelem részéről ez az önmagáról való tudatban nyilvánul, az akarat részéről pedig mint az *önérvényesítés* igénye jelentkezik. Az önérvényesítés a hatni akarás ereje, melynek szellemi volta a természeti erővel szemben a szabadságban mutatja a lényeges különbségét. A természeti erő vakon, ösztönszerűen hat, Önmagával nem rendelkezik, ezért passzív hat. A tűz mindent felemészt, ami útjába kerül. Az akarat ellenben aktív erő, az önuralom, a mértékhez tartás, az önfegyelmzés, az önmagával rendelkezés képessége magasabbrendű tulajdonsága.

Az akarat érvényesülési igénye elsősorban az ember *önmaga alakítása* tényében nyilvánul. Az emberi egyén tagja az emberi fajnak és a fajiséggel adott korlátokat nem lépheti át. Mégis, a fajjal szemben jelentősen nagyobb önállósággal rendelkezik, mint az állati egyed. Az értelmetlen lényeknél az egyed csak a faj szempontjából számít. Az állat a faj egy példánya s ennél nem több. Teljesen a faj erőinek hatása alatt áll és célja teljességgel kimerül a faji erők szolgálatában. Az ember fejlődését ellenben nem irányítják kizárólag a faji erők,

hanem marad lehetőség az egyéni erők és képességek, hajlamok kibontakoztatásához is, sőt ezek latbavetése egyenesen nélkülözhetetlen. Az ember erkölcsi kötelessége, hogy *személyiséggé* legyen: tudatosan követett célok, értékek szolgálatában kell akaratának maradandó irányt szabnia, magának kell azt a következetes cselekvési készséget, belső szilárdságot megszereznie, amit a *jellem* fogalma kifejez. Legmélyebbről az akarat fejezi ki egyéniségünket. Hogy minek van számunkra jelentősége és értéke, hogy micsoda vágyak és érzelmek törnek elő lelki életünk titokzatos mélységeiből, egyszóval azt, hogy kik is vagyunk mi igazában, tetteinkben, akaratunk megnyilvánulásában jut leghatározottabban kifejezésre.

Akaratával az ember nemcsak önmagát alakítja, hanem *környezetére* is képes alakítólag hatni. Az emberi élet természetes létfeltétele a természeti és a társadalmi környezet. Az ember tagja a természetnek, tagja a társadalomnak, csak e kettős környezet nyújtotta hatások segítségével tarthatja fenn és fejlesztheti ki természeti és szellemi létét. De egyik környezettől sem fogad el az ember merően passzív hatásokat, egyiknek sincs tehetetlenül kiszolgáltatva, hanem mindkettőre egyszersmind aia-kítólag is hat, abban változást képes létrehozni.

Akár magára az emberre, akár a külvilágra gyakorolt hatásában nézzük az akarat tevékenységét, hatására mindig valami új, eredeti jön létre. Ebben a hatásban nyilvánul meg az akaratnak a merően érzéki törekvéstől lényegesen különböző jellege: *teremtő ereje*, amennyi-

ben teremtésen nem a semmiből való létrehozást, melyre csak az isteni akaratnak van hatalma, hanem tágabb értelemben, a már meglévő valóságot feltételezve, valami újnak, eredetinek a létrehozását értjük.

A szellemi lény sajátos tevékenységének eredménye az alkotás egy egészen sajátos formája, mely az ember világában mint *kultúra* tűnik fel. Az ember is, az állat is a természethez van kötve, mindkettő a természet erőinek igénybevételére van utalva, mindkettő a természet talaján fejt ki tevékenységét. S mégis, mily jelentős különbség van az állati és az emberi tevékenység között. Az állat tevékenysége mindig a természet világában marad, a természeti kötöttségtől nem szabadulhat, az ember ellenben képes a természet fölé emelkedni, képes a természet erőit magának, a szellem erejének alárendelni, képes teremtő terveit megvalósítani. S ez éppen a lényeges különbség a *természeti* a *kulturális* alkotás közt. Az állat is végez alkotó tevékenységet, az állat is hoz létre műveket. A pók hálót sző, a madár fészket épít, a méhek összehordják a mézet a kaptárba. De az állati alkotás folyton egy szinten marad, folytonos egyformaságban ismétlődik. Az állatvilágot ugyanis kizárólag a természeti ösztön működik s a természet szükségképeni törvényeket követ. Az ember alkotótevékenységét ellenben a szellemi erő irányítja s a szellemnek a fölénye a természeti folyamat szükségképeniségének, az ösztönös egyformaságnak az áttörésében mutatkozik. A természet örökös körforgása helyett a kulturális tevékenység perspektívája a végtelen haladás lehetősége.

Az emberi szellemi alkotás, a kultúra haladó tendenciájából következik egy további sajátos mozzanata az emberi életnek, mely megkülönböztetőleg kiemeli a természet világából, az, hogy az embernek van a szó teljes értelmében *története*. Történet általában véve mindenütt van, ahol változás van, ahol egy adott, meg-lévő állapot csak a megelőzőből, a jelen a múltból érthető. Ebben az értelemben van története az egész természetnek, hisz a tudomány megállapítása szerint a föld és a rajta lévő lények hosszabb-lassúbb fejlődés révén jutottak létük jelenlegi stádiumába. De a szó teljes értelmében a történet az *egyszeri, megismételhetetlen* történés. Ilyen csak az embernél van, aki véges, változó voltánál fogva be van ágyazva az idő folyamába, de élete változásának nem a természeti, a fizikai és a biológiai adottságok a kizárólagos meghatározói, mint a tisztán természeti lényeknek, melyeknél ezért a történések, a folyamatok állandó szabályszerűséggel ismétlődnek, hanem elsősorban a szabad elhatározás, mely a lehetőségek közt választ. Minthogy az ember lehetőségei határoltak, minthogy tevékenységei és feltételei ismétlődnek, ennyiben bizonyos szabályszerűség az emberi cselekvésben is megállapítható. Ámde ez nem a természeti törvények értelmében vett szükségképiség, hanem a helyzet és a cselekvés hasonlóságán alapuló tipikus megegyezés. Az ember tettei nem számíthatók eleve ki, nem foglalhatók képletbe.

Milyenek mutatja tehát az emberi akarat a szellemet? Az emberi akarat megnyilvánulásaiban a szellem önmagával rendelkező, ön-

magát alakító, környezetére alakítólag ható, teremtő erővel rendelkező személyes valóságnak bizonyul. Ez a létmód a természetből levezethetetlen, átmenet nélküli, a természethez képest ugrásszerűen új, a »természettől lényegesen különböző létezés. A szellemi lény az akarat magasabb rangú energiájával összehasonlíthatatlanul felette áll a természet és a dologi világ felett. Az akarat ezt a felsőbbrendűségét szemlélteti Kant, midőn az ítéleteri Kritikájában a dinamikai fenséges, a határtalan erő szemléletéből keletkező tetszés jellemzésére elvonultatja előttünk a pusztító orkánt, melynek látása tehetetlenségünk tudatában először megsemmisítő, lesújtó hatást tesz ránk, de a fizikai tehetetlenség tudata ellenhatásaként kiváltja erkölcsi lényünk, szellem-voltunk minden fizikai erővel dacoló hatalmának tudatát.

4. Igen, az akarat *hatalom*, de az *emberi* akarat hatalma nem abszolút, hanem korlátolt. Korlátolt az akarat szabadsága és teremtő ereje három irányban, melyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül emberi voltunk helyes megítélése végzetes tévedésének a veszélye nélkül.

Az emberi akarat legelső, legalapvetőbb korlátja a *lét-tartalom* korlátoltsága. Az emberi akarat ledönthetetlen korlátja az emberi természet sajátos módú meghatározottsága, mely a képességek tevékenységi körét és formáit eleve előírja. Ennek az eleve adott korlátoltságnak az alapja, hogy az ember nem magának adta a létet, hanem csak befogadója annak a létnek, melyet egy felsőbb értelem gondolt el s melyet egy felsőbb akarat alkotott. Az ember nem teremtője magának a létnek, hanem a lét

mint adottság áll vele szemben, a maga előtt talált lehetőségekkel kell működnie. S akaratának tevékenysége Isten első oki hatásától függ, anélkül, hogy e hatás az emberileg lehetséges szabadságot megszüntetné. Önmaga és a külvilág alakításának a törekvésében az akarat ledönthetetlen korlátja a *teremtett lét* korlátja, amit Faustnak az alakja művészi kifejezéssel szimbolizál.

Az emberi akarat szabadságának és tetterejének másik korlátja a *pszichikai korlát*. Az ember akarata nem azonos lényegével. Az akarat csak egyik lelki képesség a többi mellett. Az akarat csak részben határozhatja meg önállóan a cselekvést, annak jelentős része rajta kívül álló mozzanatoktól, egyéb lelki képességek állapotától, az értelem tisztánlátásától, az érzelmi világ hangoltságától, az érzéki természet hajlamaitól, biológiai erőktől, továbbá környezeti tényezőktől is függ. Az akaratnak, hogy uralkodhasson, először meg kell hódítania a többi lelki erőket, elsősorban az ösztönös erőket, ha ez részben sikerül is, a cselekvés összes feltételei felett nem válhat korlátlanul úrrá. A determinizmus mohón kap a különböző jellegű korlátozó tényezők után, melyek azonban csak a korlátlan indeterminizmust cáfolják, de nem változtatják meg a mérsékelt indeterminizmus álláspontját, mely a korlátokat elismeri, de éppen korlátoknak tartja őket, amelyek az akarat önelhatározó képességét csökkentik, de nem szüntetik meg.

S az emberi akarat harmadik korlátja az *etikai* korlát, az akarat erkölcsi tökéletlensége. Az az akarat, mely az erkölcsi jóra és rosszra

is hajlamos, korlátolt, tökéletlen akarat. A rossz, az értéktelenség elkövethetésének a képessége kétes értékű szabadsága az akaratnak. Lucifer fellázadt az abszolút akarat ellen. A lázadó szellem magasabbrendű erejét megtartotta, de mi értéke, ha csak rombolni tud vele? A rosszra való hajlam mellett az emberi akarat további erkölcsi korlátja kifejeletlensége, elhanyagoltsága. Ha a determinizmusnak sikerül a mindennapi élet tényeire hivatkozni, melyek szembetűnően azt mutatják, hogy sok ember gondolkodás és megfontolás nélkül, ösztönszerűen és sokszor nyilvánvalóan helyesen felfogott érdeke ellen cselekszik, ezek oly tények, melyeket el kell ismernünk. De e tények helyes magyarázata nem az akarat szabadság tagadása, hanem a képesség formájában adott szabadság kifejeletlensége, az akarat ernyedtsége, az akaratnélküliség erkölcsi fogyatékosága. Lehetnek ennek természetes, biológiai okai is, amelyek az erkölcsi beszámíthatóságot korlátozzák.

De vajjon a korlátok láttára nem rendül-e meg önbizalmunk? Lehet-e ily körülmények közt még egyáltalában az emberi akarat nagyságával, hatalmával dicsekedni?

Az akadályok, a korlátok láttára is igaz marad, amit korábban mondtunk. Az akarat és az értelem igenis az ember méltóságának, magasabbrendűségének a hirdetői, szellemvoltának bizonyágtevői. Azonban az *emberi* akarat értékét helyesen csak az *ember* léthelyzetéből ítéelhetjük meg. Az ember nem tisztán szellemi lény, hanem a természet és szellemvilág találkozó pontja, akiben a természeti és a szellemi lét feltételei szövődnek össze. A természethez

kötöttség korlátozza szellemissége kibontakozását. Az ember szellem, de a legalacsonyabb fokú szellemi lény. Akaratának szabadságában, teremtőképességében feltörnek a szellemisségnek a természetet felülhaladó erői, de ezek az erők még kötöttek, nem teljesen szabadok, hatóképességükben korlátozottak.

5. A szabadság és a tetterő tökéletesebb formában nyilván oly lényeknél bontakozik ki, melyeknek törekvését nem akadályozza a test és az anyagvilág, melyek értelme tisztább, áthatóbb, világosabb felfogású, mint a homálylyal küzdő emberi elme. A közvetlenül adott, nem szerzett ismeretek révén a tiszta szellemi lények értelmi képessége tökéletesebb az emberi értelemnél, s akaratuk is tökéletesebb mint az embereké. Az emberi akarat korlátozottának a leomlásával akaratuk az emberinél sokkal állhatatosabb, következetesebb és erősebb hatásban nyilvánul. Az értelem és az akarat az embernél lényegesen magasabb tökéletessége alapján a *tiszta* szellemi lények az embernél lényegesen magasabb létfokon állnak. De ezek az embernél magasabbrendű, tiszta szellemi lények, akiket a kinyilatkoztatás anyaloknak nevez, nem abszolút, hanem teremtett szellemek, ezért változásnak vannak alávetve, nem önmaguknak a céljuk, hanem végcéljuk a rajtuk kívül álló Abszolútum, melytől el is fordulhatnak. Ezeknél a lényeknél az akarat jóságra törekvő ereje abszolút határozottsággal még nem bontakozott ki.

Juthatunk-e még tovább, az *abszolút akarat* ismeretére?

Nem a képzelet merészsége, hanem a mi

világunkban közvetlen tapasztalható, közvetlen nyilvánvaló hatás vezet hozzá. Az a bizonyosság, amely ennek az akaratnak a létét kétségtelenné teszi, az egész világon nyilvánuló *célosság*. A világból nemcsak egy mindent célszerűen összerendező abszolút értelem létét, hanem a tevékenységeket és történéseket céltudatosan irányító abszolút *akarat* létét is kétségtelenül megállapíthatjuk. A világ nemcsak a lények harmonikus egészbe olvadó értelmes rendje, hanem célokra, irányuló tevékenységek és törekvések folyamata, melyek során a kezdetinél tökéletesebb valóságtartalom bontakozik ki. Az élettelen *világ* és az értelmetlen lények célba törő fejlődése és tevékenysége, az «*appetitus naturalis*», a természeti törekvés bámulatba ejtő célbiztossága, vagy az emberi lelki tevékenységek alapformáinak az ember akaratától függetlenül adott célos, egymást támogató összeműködése, mely a lelki élet egységének az alapja, vagy az erkölcsi tudat önkényünktől független fennálló törvénye, – mind a mi tapasztalati világunk közvetlen tényei. Mind oly célos funkciók, tevékenységek, melyek a léttel vannak adva, melyek célosságuknál fogva célkitűző akaratra utalnak okként. Ezt az okot nem lehet az okok és feltételek egymásra hárításával végtelenbevesző visszakövetkeztetéssel el-sikkasztani, hanem el kell jutnunk a relatívumnak, a viszonylagosnak szükségképeni előfeltételéhez, az abszolút akarathoz, mely a világot létre hívta s a létezés rendjébe irányítólag beleszólni képes.

Mit tudhatunk meg az ész természetes erőivel az abszolút akaratról? A természetes Isten-

ismeret is meg képes állapítani, hogy ez az akarat teljesen magabíró, magabírásának nincs korlátja. Isten lényének tökéletes egyszerűségénél fogva akarata teljesen azonos lényegével. Akaratával nem áll szemben oly valami idege a valóság, melyet még birtokába kellene venni. Mint-hogy Isten tiszta ténylegesség, lényegével azonos akaratának nem kell a lehetőség állapotából aktualizálnia, számára nincs fontolgatás, habozás, csalódás, nincs változtatás lehetősége, az akaras teljes határozottságával és intenzitásával tevékeny. Isten akaratának pszichikai tökéletessége a tökéletes *szabadság*, azaz a tárgy tökéletes értékelésével történő akaras. Ezért lehetetlen önmagát nem akarnia. Saját lényege a jóság vonatkozásában Isten akaratának elsődleges, tökéletes szabadsággal s egyszersmind tökéletes szükségképeniséggel követett tárgya. Tiszta ténylegességénél fogva Istennek a teremtésre vonatkozó akarata is örök és változatlan, bár a külső megvalósulás módjában a választás szabadságával rendelkezik. Az isteni akarat hatalma abszolút, maga a mindenhatóság.

Isten akaratának erkölcsi tökéletessége abszolút *szentsége*: akaratának elsődleges és formális tárgya maga az isteni lényeg, mely minden érték foglalata és teljes megvalósulása. Ez a szentség nyilvánul az ember teljes önátadását kívánó erkölcsi parancsban. S az erkölcsi eszmény és valóság abszolút egységében Isten e parancs érvényesülésének egyszersmind feltétlen biztosítója.

Mint-hogy a jóság közölni akarja magát, szabad önelhatározással hívta létre Isten a teremtményeket, hogy róluk saját jósága sugá-

rozzék vissza. Jóságának teremtményeiben való tükrözése egyszersmind az indítéka a teremtmények szeretetének. Minden, még a legigénytelenebb teremtményében is önmaga hasonmását látja az Isten, ami szeretetre, jóindulatra indítja irántuk. A teremtményeiben önmagára ismerő Isten önmagát megtagadni nem képes szeretetére utal a Bölcsesség Könyve: «Szeretted mindazt ami van, semmit sem utálsz azokból, amiket alkottál» (11, 15.).

Az abszolút akarat világít rá a teremtett akarat igazi tökéletességére is. Hogy mi az akarat igazi szabadsága, legjobban felismerte és megmagyarázta Szent Ágoston, ki önmagával vívott nagy harca árán jutott ehhez az ismeret-hez. Szent Ágoston kétféle törvényszerűség, mint két pólus határai közé állítva látja az emberi életet. Mindkét törvényszerűség «nécessitas», szükségképeniség, de a kettő tartalmilag teljesen elüt egymástól. Az egyik a «*dira necessitas naturae*», a természet kemény, keserves kényszerűsége, a másik a «*beata necessitas boni*», a jónak a boldog szükségképenisége. Ez a boldog szükségképeniség az akarat legmagasabbrendű tökéletessége.

A szabad akarat igazi rendeltetése nem a szélső és a kiszámíthatatlanság. A folyton változó, következtelen akarat tökéletlenség, különösen tökéletlen az az akarat, mely nemcsak a jóra, de a rosszra is hajlamos. Az akarat lélektanilag képesség, mely kifejtőzést igényel s kifejlesztése a jó irányában erkölcsi kötelesség. Az akarat igazi jósága és tökéletessége az a *szilárdság*, melyet az öntudatosan értékelő, célját tisztánlátó s azt következtetes kitartással

követő ember állandó cselekvési készségével szerzett. Az erényben szilárd ember számára az erkölcsi jóság «nécessitas», szükségképeniség, de «beata» nécessitas, boldog kényszerűség, melyet szabadon választott s melyet szabadon követ.

Az erkölcsi tökéletesség fokán a kényszer és a szabadság ellentéte egy magasabb szintézisbe oldódik fel, *szabad kényszerűség állapotába*. Amíg az ember ide el nem jutott, szabadsága Ágoston szerint, a «posse non peccare» lehetősége, annak lehetősége, hogy ne vétkezen; a megszilárdult akarat állhatatossága ellenben a «non posse peccare», a vétkezni nem képes akarat Istenhez hasonló állapota. Ez a szabadság az *erkölcsi szabadság*, melyet az írás az «Isten gyermekét» szabadságának nevez. Az erre az állapotra jellemző kitartás, hűség, állandóság, rokon az örökkévalóság örök jelenével.

Az ember nem rendelkezik oly erős ösztönökkel, mint az állat. De ebben csak egy, az ember igazi valóját meg nem értő ösztön-etika láthat hiányt és fogyatékossgot. Mert az ember arra hivatott, hogy az ösztön hiányzó biztossága helyett egy magasabb értékű biztossággal, a szabadon kialakított akarat következetességével cselekedjen és haladjon célja felé. Ez a biztosság az önmagára talált szellem önmagabíró erejének a biztossága, az akaraterő ideális kifejtőzése.

Azt pedig, hogy mi visz a biztosság ez állapota felé, csalhatatlanul elárulja az akarat hajtóereje, a *szeretet*, melyben végtelen intenzitás feszül. Az akarat mindig valami tárgyra irányul, mennél állandóbb, maradandóbb természetű a tárgy, annál maradandóbb az akarat

reáirányulása. Véges értékek és javak csak ideig-óráig elégíthetik ki az akarat vágyát. Ott lebeg felettünk a mulandóság árnya, de a szellem, ami az akarat is, végtelen, melyet csak a végtelen Jóság elégíthet ki. Már a pogány Aristoteles is tudta, hogy Isten tökéletességével önmaga iránt vágyat és szeretetet ébresztve maga felé irányít mindent. Az athéni bölcs szerint Isten a világot úgy mozgatja, mint az akit szeretnek, azokat, akik őt szeretik. A keresztény bölcséletben pedig bizonyossá lett, hogy Isten nemcsak a végtelenség messzeségéből felénk ragyogó tökéletességével, hanem mint eredetünk, létünk teremtő forrása vonz magához, Szent Ágoston és a kereszténység már nemcsak arról tudnak, hogy a lények léttartalmuk kifejtésével hasonlókká törekednek válni Istenhez, hanem, «hogy az embert, az Isten szeretetére képes lényt a teremtő szeretet önmagának teremtette s azért nyughatatlan a mi szívünk, amíg meg nem pihen Benne.